

INIMÕIGUSTE INSTITUUDI UURING 2014 „PRIVAATSUSÕIGUS INIMÕIGUSENA JA IGAPÄEVATEHNOLOOGIAD”

KOKKUVÕTE

Inimõiguste Instituudi 2014. aasta uuringu fookuses on privaatsusõiguse kaitse igapäevatehnoloogiate kasutamisel. Privaatsusõigus ehk õigus eraelu puutumatusel on inimõigusena sätestatud rahvusvahelistes konventsioonides, nagu ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon ning Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon, samuti Euroopa Liidu põhiõiguste hartas ja Eesti Vabariigi põhiseaduses. Privaatsusõigus inimõigusena sisaldab erinevaid huve ja põhiõigusi: kodu puutumatus, isikuandmete kaitse, sõnumisaladus jne. Põhiõigus kontrollida enda kohta käivat informatsiooni ehk nn informatsioonilise privaatsuse või enesemääramise õigus on isikuandmete kaitse põhimõtete alus nii Euroopa Liidu kui ka Eesti Vabariigi õigusaktides.

Käesolev uuring keskendub informatsioonilisele privaatsusele ja selle kaitstusele igapäevaselt kasutatavate info- ja kommunikatsiooni tehnoloogiate kontekstis: eelkõige interneti, arvutite, nutitelefonide ja tahvelarvutite, erinevate tarkvararakenduste ning sotsiaalvõrgustike või keskkondade kasutamisel. Uuringu läbiviimisel lähtusime n-ö ohudiskursusest. Eelduseks on võetud seisukoht, et privaatsusõigus on ohustatud tehnoloogiate kasutamisel ning vajab kaitset. Uuringus on keskendutud vastajate tajutud ohule enda privaatsusele, mitte objektiivsele privaatsuse rikkumise tuvastamisele (kehtivate seaduste kohaselt). Küsitluse käigus uuriti, kuidas inimesed privaatsuse kaitsmisesse suhtuvad ja erinevaid potentsiaalselt privaatsust riivavaid olukordi tajuvad.

Uuringu III osas on toodud teoreetilised ja empiirilised lähtealused ning selles antakse ülevaade privaatsuse kontseptsioonist, selle kontseptsiooniga seotud interdistsiplinaarsetest vaidlustest ja peamistest mõistetest. Selles osas käsitletakse erinevaid võimalikke privaatsusriive näiteid suhetes riigi, eraettevõtete, tööandja ja teiste inimestega. Samuti tutvustatakse eestlaste hoiakuid võrreldes keskmise eurooplasega eelnevalt läbiviidud uuringute põhjal.

Käesoleva uuringu keskse, IV osa moodustavad avaliku küsitluse tulemused. Uuringu põhieesmärk oli välja selgitada avaliku küsitluse kaudu:

- milliseid olukordi peetakse privaatsust riivavateks;
- vastajate teadlikkus selle kohta, milliseid andmeid nende kohta töödeldakse;

- kuhu vastajad oma õiguste kaitseks pöördusid või on pöördunud;
- usaldus andmetöötajate vastu;
- kes peaks andmeid kaitsma ja selle eest vastutama;
- milliseid privaatsuse kaitsmise strateegiaid kasutatakse.

Üle-eestilises avalikus küsitluses osales 959 inimest vanuserühmas 15–74 eluaastat ja tulemused on laiendatavad kogu Eesti vastavas eas elanikkonnale. Uuringu koostajad usuvad, et digitaalmeedia kasutus mõjutab ka suhtumist privaatsusesse. Seetõttu on esitatud ka vastajate digitaalmeedia kasutuse ülevaade, millest selgub, et viimase kuu jooksul kasutas internetti 83% küsitletutest, samas 13% ei olnud kunagi internetti kasutanud. Oodatult on aktiivsemad nooremad, st 15–50aastased. Inimeste internetikasutuse aktiivsuse ja tegevuste variatiivsuse põhjal üldistades eristasime kolme tüüpi kasutajaid: interneti mittekasutaja, aktiivne internetikasutaja ja tagasihoidlik internetikasutaja. Erinevused ilmnevad eelkõige ajakasutuses meelelahutusele ja suhtlusele.

Uuringu tulemustest selgus, et vaid 18% inimestest hindavad oma teadmisi heaks või väga heaks selle kohta, milliseid andmeid nende kohta kogutakse. 36% hindas oma teadmisi rahuldavateks ja 43% vähesteks või täiesti puudulikeks. Eelkõige hindavad oma teadmisi madalalt vanemaealised isikud. Kuna uuringust selgus ka, et peamiseks andmekaitse eest vastutajaks peetakse inimest ennast, siis tekib küsimus, mil määral on vastutus sellistel tingimustel võimalik?

Uuriti ka küsitletute üldist hoiakut andmete kogumise ja andmekaitse suhtes. Suurem osa vastanutest (53%) oli seisukohal, et see mure isikuandmete pärast on asjakohane, samas oli märkimisväärselt suur ka nende vastanute osakaal (41%), kes arvas, et mure isikuandmete kaitse pärast on ületähtsustatud. Nii käesolevast uuringust kui ka eelnevatest sarnastest uuringutest tuleb välja, et eestlastele on omane passiivne hoiak ja leplikkus andmete kogumise suhtes. Vastajad nentisid, et iseenesest on andmete kogumisega nõustumine paratamatu, kuna soovitakse teatud teenuseid või hüvesid kasutada (88% vastanutest). Samuti oldi seisukohal, et andmeid kogutakse niikuinii, selle vastu pole midagi teha (83% vastanutest). 74% vastanutest nõustus väitega „mul pole midagi varjata“, mis võib tähendada paratamatuse tunnetamist. Kusjuures mõnevõrra rohkem vaidlesid sellele väitele vastu interneti aktiivsed kasutajad ja seega nooremapoolsed vastajad. Vastupidiselt levinud müütidele tajuvad nooremad (15–24aastased) isikuandmete kaitset mõnevõrra olulisemana kui teised vanusegrupid.

Privaatsuse ohuna tajumise puhul on oluline usaldus andmeid töötlevate osapoolte vastu. Küsitluse ajal uuriti, milliste osapoolte poolt andmete kogumist peetakse privaatsuse ohuks. Huvitav oli see, et kõikide küsitluses toodud osapoolte (riik, teised riigid, töandja, eraettevõtted, nutiseadmed, tuttavad ja võõrad inimesed) poolt andmete töötlust peeti potentsiaalseks ohuks privaatsusele. Kõige enam tajutakse ohtlikuna nutiseadmete ja rakenduste kaudu informatsiooni kogumist. Samuti küsiti inimestelt, mil määral usaldatakse andmete eesmärgipärasel kasutamisel ja kaitsmisel erinevaid osapooli. Kõige enam usaldatai meditsiini-asutusi, riiki üldise institutsioonina, haridusasutusi ja kohalikke omavalitsusi ning finantsasutusi. Vähem usaldatai eraettevõtteid (e-poed jne) ja ka internetiteenuse pakkujaid.

Üldiselt peeti üsna samaväärselt probleemiks seda, kui inimese nõusolekuta pääsevad andmetele ligi või koguvad andmeid riik, eraettevõtted või teised inimesed. Samas üllatas hiljutiste NSA ja Wikileaks skandaalide taustal vastajate nõustumine (61%) väitega, et riigil peab olema suurem õigus julgeoleku tagamise eesmärgil töödelda isikuandmeid ilma nõusolekuta. Eestlasi iseloomustab positiivne ja usaldav suhtumine valitsuste ja riikide kaitsvasse rolli.

Küsi ka, millised olukorrad inimesi häirivad, milliseid situatsioone ja nende tagajärgi nad peavad ohuks. Üldistatult peeti küsimuste põhjal ohuks kogutud andmete kasutamist mitte-eesmärgipäraselt ilma isiku teadmata, kogutud info alusel inimeste isiklikesse asjadesse ja otsustusvabadusse sekkumist, identiteedivargusi ning seda, et kombineerides andmeid on võimalik inimese kohta saada teada asju, mida nad sooviksid salajas hoida.

Privaatsuse tajumine sõltub paljuski konkreetsest kontekstist ja situatsioonist, mistõttu küsiti lisaks üldisematele küsimustele konkreetsemalt privaatsust potentsiaalselt riivavate olukordade kohta. Mõningad küsitlused on näidanud, et suhtumine konkreetsetes situatsioonides privaatsusesse võib erineda suuresti üldisest hoiakust ja häiritusest isikuandmete kogumise ning kasutamise suhtes. Välja toodi 21 erinevat olukorda, millest osale vastasid vaid internetikasutajatest vastajad. Häirivateks peeti eelkõige lastega seotud olukordi, näiteks kui lasteaed näitab lapsest tehtud pilt veebilehel (häiritud 44%) ja õpetaja jälgib õpilaste tegevust Facebookis (38%). Internetikasutajate jaoks olid häirivamad olukorrad sellised, kus teenusepakkuja kogub ja analüüsib kasutaja andmeid ning käitumist, näiteks selleks, et sobivat reklaami suunata, analüüsivad meiliteenuste pakkujad meilivahetuse sisu (65%), mobiili- või internetirakendused küsivad isikuandmeid (54%). Vähem häirisid turvalisusega seotud situatsioonid – linnaruumi ja maanteede jälgimiskaamerad (13%), koolide turvakaamerad (17%), lennuliikluse turvalisuse tagamiseks reisikäitumise ja -ajaloo uurimine (19%). Samuti häirisid vähem väga otsese vahetu isikliku kasuga seotud olukorrad, näiteks meditsiiniteenuste puhul andmete kättesaadavus arstile (15%), asukoha andmete jagamine, et soovitada parimat restorani läheduses, parkimistsooni või et leida kiirelt taksot (31%).

Uuringu käigus küsiti samuti, kes peaks inimeste arvates isikuandmete kaitstuse eest internetis vastutama. Sarnaselt üleeuroopalise Eurobaromeetri uuringuga selgus, et 84% vastajatest nõustus sellega, et isikuandmete kaitstuse eest internetis peaks vastutama eelkõige inimene ise. Üllatav oli see, et 55% inimestest tajus vastutavana Euroopa Liitu ja vaid 24% riiki. Ilmselt on tulemusi mõjutanud meediakajastused seoses Euroopa Kohtu otsusega, mis käsitles „õigust olla unustatud“, või Euroopa Liidu andmekaitseriformiga.

Üllatavaks võib pidada ka seda, et 47% inimestest vastasid, et nad loevad enne nõustumist teenuste privaatsustingimused läbi, 22% mõnikord ning 22% harva või mitte kunagi. Tulemusi arutanud eksperdid olid väga skeptilised selle tulemuse suhtes. Valdavalt oldi seisukohal, et ilmselt inimesed andsid n-õ sotsiaalselt soovitud vastuse selles punktis. Eelkõige tekib vastustes vastuolu seetõttu, et need tingimused on tihtipeale pikad ning keerukad tekstid, millest ei loe kergesti välja, milliseid andmeid töödeldakse ja millised on riskid. Sellest tulenevalt tekib kahtlus, kas tegu on siiski „teadliku nõusoleku“ andmisega.

Vastajatelt küsiti, kuivõrd nad tunnevad, et nende privaatsust on viimase 12 kuu jooksul rikutud. 16% vastanutest tundsid, et nende privaatsust on rikkunud võõrad inimesed, 15% – interneti teenusepakkujad, 11% – eraettevõtted ja 11% – sõbrad ja lähedased. Oluliseks

küsimuseks oli, et kuhu inimesed rikkumise puhul pöörduksid. Nimekirja lisati ka asutusi, kes on andmekaitse ülesannetega seotud, kuid kes ei tegele otseselt andmekaitsealaste kaebustega (näiteks Riigi Infosüsteemi Amet, Justiitsministeerium), ning asutusi, keda teema kaudselt puudutab (näiteks Tarbijakaitseamet). Vastajad pöörduksid enim Andmekaitse Inspektsiooni (kokku 77%), kelle ülesanne on vastavasisulisi pöördumisi menetleda põhimääruse kohaselt. Lisaks võiks paljude vastanute arvates rikkumisega tegeleda privaatsust rikkuv isik või organisatsioon ise (73%). Samuti pöörduks oma õiguste kaitseks ettevõtte poole, kellele kuulub veebileht (58%), ja internetiühenduse pakkuja poole (54%). Muu hulgas pöörduks üsna suur hulk inimesi ka politseisse (77%), Tarbijakaitseametisse (68%), kohtusse (55%) ja Riigi Infosüsteemi Ametisse (53%). Need tulemused näitavad, et ei olda päris kindlad, kuhu andmekaitsealaste rikkumiste korral pöörduda.

Uuringu tulemuste kohaselt kasutavad inimesed korraka mitmeid erinevaid privaatsust kaitsvaid strateegiaid, kõige sagedamini 10–12 tegevust (küsimuses 19st nimetatud tegevusest). Kõige enam kasutatakse strateegiatest info tagasihoidlikku jagamist, siis tehnilisemaid strateegiaid, näiteks parooli, turvatarkvara. Suur osa vastanutest (69%) nimetas ka sotsiaalset stenograafiat – info jagamist selliselt, et see oleks arusaadav vaid valitud isikutele. Kõige vähem rakendatakse strateegiana enda kohta valeinfo avaldamist, sõnumite krüpteerimist, mitme identiteedi kasutamist. Kõige vähem teatakse tehnoloogiatel põhinevaid strateegiaid, näiteks krüpteerimist, brauseri ajaloo või küpsiste kustutamist, veebikeskkonna või nutirakenduste pakutavate privaatsusseadete kasutamist jne. Naiste kasutatavad strateegiad on pigem sotsiaalsed, mehed eelistavad tehnoloogial põhinevaid strateegiaid. Nooremate inimeste repertuaar on privaatsuse kaitse strateegiate osas kõige laiem, mis tuleneb ilmselt sellest, et nende tegevused on ka mitmekesisemad. Aktiivsed internetikasutajad on eri strateegiate olemasoluga paremini kursis ja kasutavad erinevaid privaatsust kaitsvaid tegevusi enam kui tagasihoidlikud kasutajad.

Uuringu V osas käsitletakse privaatsusõiguse ja andmekaitse õiguslikke aspekte.

Selles kirjeldatakse ülevaatlilikult privaatsusõiguse kujunemist inimõigusena, samuti olulisemaid õiguslikke põhimõtteid isikuandmete kaitsmisel ja tähtsamaid informatsioonilist privaatsust kaitsvaid regulatsioone. Moodsad info- ja kommunikatsiooni tehnoloogiad on toonud endaga andmekaitseõiguse valdkonda kaasa tõsiseid probleeme, kuid samas puuduvad ka ühesed vastused, kuidas nendega toime tulla.

Uuringu viimases, VI osas on toodud ametiasutustele esitatavad soovitused ja ettepanekud

privatsusõiguse kaitsmiseks. Selle koostasid käesoleva uuringu autorid. Olulise sisendi andsid avaliku küsitluse tulemuste arutelul osalenud eksperdid. Seaduste parendamine on loomulikult oluline, kuid ka kehtivad seadused ei takista enda kohta kõikvõimaliku informatsiooni jagamist ning ei pane inimesi erinevates olukordades privaatsuse ohte nägema ja riske kaalutlema. Seetõttu rõhutatakse soovitustes ja ettepanekutes eelkõige andmekaitsealase teadlikkuse ja üldise digitaalse kirjaoskuse parandamise vajalikkust juba lapseeas alates.